

Novum

Doktori címet szerzett Lukács Olga

Lukács Olga református lelképásztor, egyetemi oktató február 19-én védte meg teológiai doktori tézisért a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Református Tanárképző Karán. A dr. Molnár János és dr. Hézszer Gábor professzorok irányításával készült dolgozatot dr. Kocsev Miklós (Budapesti Károli Gáspár Református Egyetem), dr. Rüsç-Fogarasi Enikő (BBTE, Történelem Fakultás) és dr. Hézszer Gábor (Universität Bielefeld, Németország) értékelték ki dr. Buzogány Dezső professzor (BBTE, Református Tanárképző Kar) elnökelete alatt. Az alábbiakban a doktori dolgozat összefoglalását és dr. Hézszer Gábor kiértékelésének szerkesztett változatát közöljük.

Lukács Olga:

Közlekedési lehetőségek az erdélyi egyházak gyakorlatában

Bevezetés

Erdélyben évszázadok óta románok, magyarok, szászok, zsidók és mellettük más kisebb etnikumok éltek és élnek együtt. Az elmúlt évezred alatt Erdély különböző államalakulatokhoz tartozott, s ebből kifolyólag a különböző etnikumok és felekezetek évszázados kapcsolatait egyrészt a tartós együttműködés, másrészt pedig gyakori ellentétek, kölcsönös megtorlások és háborús feszültségek jellemezték. Az együttműködést a gazdasági-társadalmi fejlődés közös érdekei és a keresztyéni összetartozás táplálta, míg az ellentéteket kulturális és társadalmi hátrányhelyzetek, illetve vallási elnyomás okozta.

Az eltérő érdekek eredményeképpen születtek meg az ellentmondásos történelemszemléletek és -magyarázatok, s ebből kifolyólag a különböző felekezetek történetírása sajátosan foglal állást a múlt eseményeinek megítélésében és értékelésében. A historiográfia nem kis mértékben járult hozzá az ellentétek és összetűzések kialakulásához. Így Erdélyben közvetlenül alkalmazható az európai egyházak kötelezettségvállalásaként az *Ökumenikus Charta* 3. pontjában megfogalmazott gondolat:

„Az egyházak történetét az evangélium szellemében közösen kell feldolgozzuk. Ezt a történelmet sok jó tapasztalat jellemzi, de nem hiányoznak belőle a feszültségek, az ellenségeskedések, sőt a háborús összecsapások sem.”¹

¹ *Ökumenikus Charta. Irányelvek az európai egyházak bővülő együttműködéséhez.* Európai Egyházak Konferenciája (CEC), Európai Püspöki Konferenciák Tanácsa (CCEE). Ld. <http://www.cec-kek.org/content/charta.shtml>.

A mások történelmi látásmódjának megértéséhez viszont (a hozzá tartozó pozitív, illetve fájdalmas eseményekkel együtt) legalább annyira fontos a különbözőképpen megélt és értelmezett helyi történetek megismerése, mint az összes együttélő nemzetre kiterjedő történelemszemlélettel való foglalkozás.

Ebben a dolgozatban személyes meggyőződésemet követve és a hétéves Healing of Memories (HoM – Emlékek gyógyítása) projekt keretében és tudományos munkatársként szerzett tapasztalataim alapján arra törekedtem, hogy a tudományosság kritériumát alkalmazva mutassam be az Erdélyben együttélő felekezeteket, a közöttük évszázadokon át jelentkezett ellenségeskedéseket, az elszenvedett sérelmek folytonos felelevenítését.

A dolgozat megírásakor elsősorban a HoM által propagandált munkamódszerrel vizsgáltam a középkori egyházi viszonyokat, kapcsolatokat és az egyes felekezetek történeti fejlődésének szakaszait, kiemelve a felekezeti erőviszonyok alakulását, versengését, és különös hangsúlyt fektettem annak bemutatására, hogy milyen történések állnak az egymáson ejtett „sebek” mögött. Ugyanakkor koronként mutattam be azokat a kezdeményezéseket is, amelyek az elszakadás okozta sebeket igyekeztek gyógyítani, és keresték az összekötő, közeledést elősegítő pontokat.

A témára vonatkozó irodalmat igyekeztem szintézisbe hozni, az eseményeket pedig újabb megvilágításba helyeztem. Jól megfontoltan igyekeztem bemutatni a „másik”, a „megbántott” fél történelemszemléletét, hogy ezáltal is „osztozzunk” egymás fájdalmában, olyan formában, hogy „együtt sétálunk végig” egymás történelemszemléletén.

A tézisben sor került a HoM projekt bemutatására, az elért eredmények ismertetésére. Adatgyűjtés során a jövőbeni együttélés lehetőségeit kémlelve 283 jelenlegi, különböző felekezeti teológiai hallgatót kérdeztem meg az egyházak együttműködésének, összefogásának lehetőségéről, mikéntjéről, ennek eredményét pedig a dolgozat utolsó fejezetében értékeltem ki.

Kísérje áldás e munkát, és legyen hasznos tudományos-hitbeli és ökumenikus közeledést nyújtó segítség az olvasó számára.

1. fejezet. Az erdélyi keresztyén egyházak a reformáció koráig

Fontosnak tartottam felvázolni azokat az eseményeket, amelyek hozzájárultak a magyarok döntésében: „Róma vagy Bizánc”. Szükségesnek tartottam kiemelni, hogy a 10. században a két irány még az egységes egyházhoz tartozott annak ellenére, hogy akkor már két évszázada egyértelműen körvonalazódott, hogy a két rítus között előbb-utóbb szakadás állhat be. A magyarok keresztyénségre térését ebben a kontextusban nézve egyértelmű lett számomra, hogy a két irány közötti végső döntés politikai indíttatású volt, de az államalapítást követő első századokban mindkét rítus jelen volt a magyar egyház gyakorlatában.

A történettudomány Géza fejedelemhez és Szent Istvánhoz köti a nyugati keresztyénség felvételét, s a nyugati keresztyén államok közösségéhez való csatlakozást. A Szent Istvánról és koráról alkotott kép gyakran egyoldalúan tárgyal-

ja a nyugati hatást, és kevésbé figyel azokra az adatokra, amelyek a keleti egyház és kultúra továbbélését mutatják a magyarok között.

E korszak összegzéseként megállapítjuk, hogy érdekes módon éppen az Árpád-kori görög monostorok megszűnésével s a magyarországi görög kultúra hanyatlásával párhuzamosan indult meg egyes keleti szertartású néptömegek, például a románok, a ruszinok, később pedig a szerbek, sőt a görögök beáramlása és letelepedése az ország keleti és déli peremvidékén, ami a keleti ortodox keresztyénység továbbélését biztosította legalábbis az általuk lakott területeken. A politikai célkitűzések miatt egyre inkább a latin szertartás került előtérbe. Ennek ellenére az Árpád-házi királyok nagyvonalúan viszonyultak ahhoz, hogy a keleti szertartású keresztyéneknek a történelmi körülmények során bekövetkező visszaszorulását ne sietessék erőszakkal. A fennmaradt szórványos adatok azt mutatják, hogy Bizánc és az általa nyújtott vallás és kultúra számottevő tényező volt a középkori magyarországi és erdélyi fejlődésben, de ezeknek hatását sem alulértékelní, sem túlbecsülní nem szabad.

Az Anjou-házi királyok idején elkezdődött az adminisztráció kiépítése. Ez előbb András király uradalmi területein következett be. I. Lajos király határozottan egyházi érdekeltségű uralkodó volt, és a keleti vallású románok katolizálására törekedett. Amikor a városok egyre fontosabb szerepet kezdtek játszani, a patriciusi szászok körében egy új politikai vezető réteg alakult ki, amely hozzájárult a szász telepések közötti egység létrejöttéhez. Bakócz Tamás érsek idején tört ki a Dózsa György-féle parasztfelkelés. Ebben az időben a két dekánátus és az esztergomi érsekség közötti kapcsolat ponthelyzetbe jutott. 1521-től a reformáció elterjedése nemcsak a szebeni és barcasági dekánátusok, hanem az összes többi szász káptalan önállóságának kérdését más irányba terelte.

A 14. századtól kezdve jelentősen megnövekedett a román lakosság száma Erdélyben, de ez nem rendelkezett saját politikai képviseléttel, aminek okait az elit hiányával magyarázzuk. A Magyar Királyság pedig meggátolta a kiváltságos román ortodox réteg kialakulását.

A rendek uniójában a magyar nemzet (*natio hungarica*) bírt a legfontosabb szereppel. Ez a rend a magyar nemességből, a földbirtokosokból és Erdély hét vármegyéjének hadseregéből épült fel. A székely székekben magyar ajkú népesség lakott, előjogaik pedig a határvédő szerepüknek voltak köszönhetőek.

2. fejezet. A reformáció szellemisége és újabb egyházak létrejötte

A református–lutheránus ellentét nem választható el a reformációtól. A reformátorok úrvacsoravitái kiváltképpen tükrözik a reformáció korának teológiai gondolkozását, de ugyanakkor azokat a középkorból átörökölt korlátokat is, amelyeket még nem sikerült teljesen mellőzniük.

Ami a hitéletet illeti, a 16. században csupán néhány évtizedre volt szükség, hogy a legfontosabb erdélyi városok szinte teljesen protestánsokká váljanak. A szász városok a Luther irányához csatlakoztak; Kolozsvár előbb lutheránus, majd kálvinista és végül unitárius lett. Gyulafehérvár kálvinista, illetve unitárius központtá vált. Küküllő vidéke pedig unitáriussá. A korabeli jezsuita feljegyzések alapján a Nagyvárad és Szilágysomlyó közötti területen, Kolozsvár és Torda, Enyed és Gyulafehérvár környékén már alig volt katolikus. A falvak, a *cuius regio eius religio* alapján rendszerint a főurak vallásváltoztatását követték. Ez magyarázza azt, hogy egész vidékek tértek át egy adott felekezetre.

Erdélyben a lutheri, a svájci (ezen belől előbb a zwingliánus, majd a kálvinista) és az unitárius irányzat harcolt a régi vallás ellen, de ugyanakkor egymás ellen is. Maga a fejedelem, János Zsigmond volt kénytelen irányítása alá venni a vallásos ellentétek rendezését. A fejedelmi rendezés az 1564. januári segesvári országgyűlés határozatával kezdődött. Mind a reformáció egysége, mind a 16. századi erdélyi vallásbéke szempontjából a legsúlyosabb felekezeti ellentét a trinitáriusok és az antitrinitáriusok közötti küzdelem okozta. A három 1566-os erdélyi vita és zsinat belekerült annak a két európai teológiai frontnak a küzdelmébe, amelyek Servet munkásságától kezdve Genftől Lengyelországig terjedtek.

Az 1568-as tordai országgyűlés elismerte Erdélyben a felekezeti szabadságot. A négy elismert vallás, a római katolikus, a lutheránus, a kálvinista és az unitárius mellett az ortodoxia megtűrt irányzat lett. A helyzet csak a 17. század elején került viszonylagos nyugalomra, és pedig olyanformán, hogy a magyar nemesség és a városi polgárság zömmel a kálvini református hitvalláshoz csatlakozott, és ezt – szilárd egyházi keretekbe szervezve és saját köréből választott fejedelmek közreműködésével – lassan privilegizált vallássá tette. Az erdélyi románok bevonása a reformáció keretei közé egy nagyobb tervnek volt a része, amely az egész keleti, ortodox egyházat célozta meg. Míg a magyarság és a szászág között három új felekezet jött létre, addig a 16. század utolsó évtizedei az ortodox egyház számára a fejlődés kezdetét jelentette. 1571-től kezdve beszélhetünk erdélyi ortodox egyházról, amelynek saját identitása lett, így nem függött a külföldi ortodox főpapságtól. A 16. század utolsó évtizede pedig a katolicizmus megerősödésével is járt.

Megállapíthatjuk, hogy a 16. századi erdélyi egyházak együttélésében olyan rend alakult ki, amelyet egyes protestáns történészek úgy értékelnek, hogy az annak a türelemnek előfutára, amelyet a felvilágosodás kora idézett elő. Ezt elsősorban nem a felvilágosodás kori gondolkozás korai jelentkezésével magyarázzák, hanem török uralom fenyegetésével, amelyben az erdélyi fejedelemség létrejött és élt. Az Erdélyben kialakult felekezetek létrehozói, sokszínűségük el-

lenére is vallásbékére törekedtek. Így a 16. századi Erdélyben a hit nemcsak az egyház megújítója lett, hanem az egyházak együttélésének magyarázója is.

3. fejezet. Az erdélyi egyházak kapcsolata a fejedelemség időszakában

Összehasonlítva a 16. századi Erdélyre jellemző vallási toleranciát az akkori európai helyzettel, egyértelműnek tűnik, hogy a 17. századi vallási tolerancia előrehaladottabb szellemiségűnek bizonyult, mint a *cuius regio ejus religio* kollektív elve. Ugyanis a 17. századot végigkísérte az a két törvény, amely az ellenreformáció védekezésében jött létre, s amelyek a felekezetek közötti feszültséget próbálták enyhíteni.

II. Rákóczi György uralkodása alatt az *Approbatae Constitutiones* (1653), nemcsak a főnemesi rangot viselő laikusok részvételét szabályozta az egyház kormányzásában, hanem a vallásokra vonatkozó törvényeket is. Így betiltották a katolikus püspök tevékenységét, elűztek egyes jezsuita udvari papokat, illetve csökkentették a római katolikus vallásgyakorlás szabadságát. Sőt a legtöbb katolikus településen megtiltották a templomépítést is. A 17. században az úgynevezett *Status Catholicus* képviselte a római katolikusok érdekeit az erdélyi kormányzásban. A református fejedelemség idején a katolikus hitélet jelentősen hanyatlott, s ennek oka elsősorban a súlyos paphiány volt.

A protestáns irányzatok teológiai vitái és polarizációja a 17. század elejére lezárultak. A 17. századi vallási viták főleg a protestantizmuson belül alakultak ki: 1. folytatódtak a viták a reformátusok és evangélikusok között; 2. Erdélyben folytatódott az unitárius és reformátusok közötti küzdelem; 3. a század közepén, amikor a református egyház intézménye megszilárdulni látszik, új jelenségként pattan ki egy belső harc a puritanizmus és coccejanizmus hatására; 4. megindult egy irénikus mozgalom, amelynek célja a protestáns egyházak közötti megbékélés, illetve a katolikus egyházzal kapcsolatos reuniós tervek voltak.

Összegzésként megállapítható, hogy az erdélyi és magyarországi irénizmusnak az a szakasza, amelyet elsősorban vizsgáltunk, körülbelül 1604-től az 1630-as évek elejéig terjedt. Ebben az időszakban egy társadalmilag, szociológiailag jól körülhatárolható csoport, a heidelbergi egyetemen végzett református prédikátorok nemzedéke tartotta kezében a református egyház vezető pozícióit, s ez szerzett döntő ideológiai befolyást az erdélyi fejedelmi és a magyar főúri udvarokban. Az unió szándéka vágy szintjén volt jelen, de a törekvés eredménytelen maradt a történelmi események, valamint a harmincéves háború miatt.

4. fejezet. A Habsburg kormányzás és a felvilágosodás következménye az erdélyi egyházak kapcsolatára

A 17. század végétől a 19. század elejéig látványos változások következtek be Erdély egyházi életében. Az egyházpolitikai változások eredményeként új formát és egyes esetekben új tartalmat nyert az ország társadalmi, politikai, valamint vallási és kulturális intézményeinek tevékenysége. Ezeknek a változásoknak az előidézésében döntő szerepe volt azoknak a nemzetközi átalakulásoknak, amelyeknek eredményeként radikálisan módosultak a délkelet-európai

társág eddigi viszonyai. A jelzett változások döntő tényezőjének a Habsburg Birodalom 1683–1699 között folytatott törökellenes harcát tekintjük. Az ezeket lezáró karlócai béke (1699) határozatai nyomán újrarájzolódik a közép- és délkelet-európai hatalmi rendszer. Az addigi török befolyást a kor követelményeinek inkább megfelelő Habsburg-törökvések váltják fel. A visszavonuló török hatalom helyét a már jelentős erőt képviselő császári abszolutizmus foglalja el a Kárpátok vonulatáig.

A Habsburgok felekezeti politikájának fontos egyháztörténeti szerepe volt, különösen erdélyi viszonylatban. Ennek a politikának első erdélyi megnyilvánulása egy olyan felekezet megszületése volt, amely napjainkig heves viták közepontjában áll. Ez pedig a görögkatolikus egyház. Ahhoz, hogy a többvallású és soknemzetiségű Habsburg Birodalom 17–18. századi történetét megérthessük, igen fontos megismernünk egyházpolitikáját. A 16–17. századi katolikus terjeszkedés új lendületet kap a császári seregek győzelmei nyomán. A románok egyházi uniója a kor állam- és egyházpolitikájának alapelveiben gyökerezik.

Az ellenreformációs politika egyfelől a keleti egyházra tekintő, a pápai kúriától ösztönzött katolikus egyesülési mozgalmak része, másfelől a Habsburg politikának az erdélyi állapotokkal kapcsolatos igényeiből fakad. Az udvarnak kezdetben jól kellett gondolnia azt, hogy bevetheti-e a hadsereget is egyházpolitikája érvényesítése érdekében. A későbbiekben viszont óvatosabb módszerek használatára kényszerült.

Megállapíthatjuk, hogy a Habsburgok erdélyi valláspolitikájának első szakasza sikerrel zárult: bár a Főkörmányszék hevesen tiltakozott ezellen, létrejött a román görögkatolikus egyház. A zsinatokon azt az eszmét terjesztették, amely szerint az egyesülés a román egyház a Rómával egykor meglévő egységét állította helyre. A korábbi századokban megszilárdult katolikus, ortodox, lutheránus, kálvinista, unitárius egyházaknak immár egy újabb egyházzal kellett számolniuk, s a köztük fennálló egyensúlyt az államnak kellett biztosítania.

Az erdélyi román ortodoxok új helyzetbe kerültek az újonnan létrejött görögkatolikus egyházzal. Ez elsősorban abban nyilvánult meg, hogy a Habsburg birodalmi intézmények az újonnan megalapított egyház híveinek tekintették az erdélyi összrománságot. Kivételt csupán a Brassó környéki ortodox gyülekezetek képeztek. Ők már az unióval kapcsolatos eljárások kezdetétől hevesen tiltakoztak az egyházi egyesülés ellen, és akiknek hivatalosan engedélyezték, hogy továbbra is az ortodox egyházhoz tartozóknak vallják magukat.

Az objektív szempontok és Inochențiu Micu Kleinnal beinduló mozgalom arra mutatnak, hogy a törökvések a *Diplomában* összefoglaltaknak tiszteletben tartása végett kezdődtek el, majd ezek a nemzetiségére eszmélt nép politikai elismertségért folytatott harcává alakultak át. Így nem csoda, hogy a két egyház vezetői félretették a korábbi ellenségeskedést a közös cél érdekében, egymásra találtak, és egységes erővel indították meg a román nemzeti mozgalmat. Az Erdélyi Iskola egyik jelentős momentuma a II. Lipót császárhoz intézett beadvány: a *Supplex Libellus Valachorum* (Erdélyi Románok Kérvénye) (1791, 1792).

A dokumentumból kiviláglik, hogy a két felekezet közti együttműködés gondolata közvetlenül kapcsolódik a román nemzet elismeréséhez a fejedelemség politikai és egyházi rendszere által. A közös nemzeti harcnak köszönhetően, még ha nem is sok időre, de a két román egyház képviselője is közeledett egymáshoz, azonban az általános széthúzás és a román felekezetek közti törésvonal nem tűnt el a közös program során.

Az 1848-as forradalmi program érsekségre vonatkozó célját előbb az uniós egyház érte el. Az Egyesült Román Érsekség körvonalazódása már 1850 májusában elkezdődött Bécsben.

A 19. század az élet minden területén jelentős fejlődést hozott. Az új korszak beköszöntével a keresztyén felekezetek is a megújulás korszakába léptek. A felvilágosodás korában a modern ember számára az önálló gondolkodás vált fontossá, és ezáltal olyan világkultúrát épített fel, amely igyekezett megszabadulni az egyházi gyámkodástól. Párhuzamosan és erre való válaszként a teológusok és a filozófusok a hitéletet, illetve a keresztyén vallásgyakorlatot törekedtek megmennteni, aminek következtében új filozófiai és teológiai felfogások jelentkeztek, mintegy ellensúlyozva a felvilágosodás jól meghatározott filozófiáját.

Az uniós törekvések kudarcba fulladtak, és az egységtörekvés képviselői belátták, hogy vannak olyan akadályok, amelyek áthidalhatatlanok, s mindezek megpecsételték a következő századok közeledési tendenciáit is.

5. fejezet. A 19. század kihívásai az egyházak együttélésében

A 19. század folyamán Németországban sok változás történt egyházi téren. Az egyik mozgásban lévő erő az ébredési mozgalom volt, amely a már kései 18. században megelevenedő pietizmusra épült. Emellett a német idealizmus is jelen volt. Így tehát a nemzeti ébredéssel együtt járt a vallási megújulás. Megszületett az az elhatározás, hogy el kell tüntetni a felekezeti és a szertartások közötti különbségeket. III. Frigyes Vilmos rendelkezésére 1817-ben létrejött a Protestáns Uniós Egyház, s ennek mintájára közvetlenül az 1848-as forradalom előtt a magyar református és evangélikus egyházak is nagy lendülettel haladtak az unió útján. A két egyháznak 1855-ben sikerült megvalósítaniuk a pesti közös teológiát, a rimaszombati közös főgimnáziumot, és közösen szerveztek meg és tartottak fenn néhány egyházközséget. Ugyanakkor egyezés született arról is, hogy kölcsönösen lelkigondozzák a szórványban élő protestánsokat.

A liberalizmusnak az a nagy érdeme, hogy a modern ember számára is lehetővé tette az egyházhoz tartozást, viszont kiszolgáltatta az egyházat a modern embernek. Nem az evangélium irányította az embert, hanem a liberális ember az evangéliumot. A liberalizmus bebizonyította, hogy a tradíció csak addig értékes, ameddig a jelenben is élnek a múlt értékeit.

6. fejezet. A 20. század, az ökumenikus mozgalmak intézményesedése

A 20. század jelentős lépést jelentett az egyetemes egyház egységtörekvésében. A korábbi századokban inkább csak egyéni vagy elszigetelt mozgalmi szín-

ten lehet nyomon követni az egységtörekvést, illetve állami intézkedés nyomán jöttek létre uniós egyházak. A 20. századi ökumenikus mozgalmak viszont az összkeresztyénségre váltak jellemzővé. Ebben az egységtörekvésben minden egyháznak kialakult a maga stratégiája, amely elfogadó vagy tagadó magatartásban tükröződött a feltartóztathatatlanul megindult ökumenikus mozgalom iránt.

A protestáns egyházak kezdeményezéséből indult egységmozgalom nagy lendületet kapott az egész világon. A Római Katolikus Egyház visszafogottan viszonyult ezekhez a mozgalmakhoz, de az érdeklődés elsősorban „alulról” kezdődött, s ennek a karizmatikus egyéniségek és kisközösségek voltak az úttörői. A II. vatikáni zsinat jóváhagyta az ilyen jellegű mozgalmakat, s hivatalosan is elkötelezte magát az ökumené ügyé mellett.

7. fejezet. Az erdélyi egyházak az új államkeretek között

Az első világháborút követően és az Osztrák–Magyar Monarchia bukásával Magyarország és Erdély térképe radikálisan megváltozott politikai és egyházi vonatkozásban. 1918. december 1-jén Erdélyt Romániához csatolták, s ennek következményeként az egyházak szervezetének, adminisztrációjának a határvonala is módosult. Ettől kezdve a római katolikusok és a protestánsok vallási és etnikai kisebbségekké lettek. A trianoni békeszerződéssel új korszak kezdődött a kisebbségi egyházak történetében. A magyar egyházak nehezen illeszkedtek be az új államrendbe és a kisebbségi helyzetbe.

Az 1948-ban hatalomra került ateista-marxista ideológia képviselői szovjet mintára kezdték megszervezni az ország gazdasági-kulturális életét. Ez azt is jelentette, hogy ellenségnek tekintettek mindenkit, aki nem vallotta nézeteiket. A kommunista rendszer súlyosan korlátozta a vallásszabadságot, és elkezdődött az egyházak üldözésének korszaka. A terrorra épülő rendszer idején a félelem és a bizalmatlanság tette lehetetlenné az ökumenikus kapcsolatokat mind az ortodox egyház, mind a protestáns egyházak felé. Az 1960-as és 70-es években az egyházak hivatalos együttműködése a békemozgalom keretében szervezett felekezeti konferenciákban és a protokolláris ökumenizmusban merült ki. Az előbbiekből bizonyos szempontból az ökumenikus mozgalom karikatúrájának tekinthetők, mégis ez volt az egyetlen fórum, amelyen ortodox és protestáns, majd később katolikus teológusok is valamilyen eszmecsere folytathattak.

8. fejezet. Healing of Memories (HoM) – Emlékek gyógyítása.

Projekt Erdélyben mint híd az egyházak, kultúrák és vallások között

Az Egyházak Világtanácsának Hit és Egyházszervezet Bizottsága megjelentette a megbékélés útjaira vonatkozó évtizedes tapasztalatainak gyűjteményét. Az összefoglalóban *Az emlékek megbékélése* bekezdés a következő mondattal indít:

„Az emberi fejlődés és minden megszerzett tudomány egy emlékezetrendszer széles körű lehetőségein alapszik. Emlékezés nélkül az ember nem használhatná

fel mindazt, amit megtanul, amit megtapasztal [...]. Az emlékezet lehetővé teszi, hogy az ember eredményesen alakítsa az életét.”

Minden emberi társadalom az emlékek útján őrzi meg identitását a történelem és kultúrtörténet folyamán. Az emlékezés összeköt a most élőkkel és az előttünk élő generációkkal is, mivel „ami elmúlt, az nem halott; még el sem múlt”.

A keresztyén egyházak közötti konkrét megbékélési folyamat magában foglalja a másik fél történelemről, kultúráról, etnikumról, nyelvről alkotott s a mienkéntől különböző nézőpontjának a meghallgatását is, mivel „bizalmunk a másik történetének meghallgatása által növekedhet”.

Az erdélyi HoM-módszer mintáját Johnston McMaster dolgozta ki: 1. lépcső (rész): *közös séta a történelemben*; 2. lépcső (rész): *osztózás mások fájdalmában*; 3. lépcső (rész): *felkészülés a közös jövőre*. 2004-től kezdődően 9 konferencia került megszervezésre Románia nyolc történelmi régiójában. A HoM-folyamatban 16 teológiai kutató- és tanintézmény, 7 történelem és 2 szociológia kar vett részt. Ezen kívül további 6 intézményt vontak be a kutatásba, és több mint 300 munkatárs vett részt a szervezett műhelymunkákban és konferenciákon. A HoM-projekt nagy sikernek örvendett. Mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy 2007-re egész Romániára kiterjedt. Kiadványok jelentek meg az erdélyi egyházakról. A köteteket nyilvánosan meg is vitatták. Egy munkacsoport belső konfliktuselemzést állított össze. A projektben részt vevő szakemberek arra kötelezték magukat a kiértékelések során, hogy a konferenciaköteteket felekezeti közti szemináriumokon fogják felhasználni egymás jobb megismerése érdekében.

A tanácskozáson részt vevő személyek többsége valamilyen egyházi tanintézetben dolgozik, s így jelentősen hozzájárulhatnak a jövő nemzedék történelem-szemléletének alakításához. Ez a szemlélet dualisztikus lehet: 1. tovább folytatja az események szubjektív tárgyalását, és így újra felszaggatja a sebeket; 2. Objektív módon szembenéz a múlttal, vállalja annak eseményeit, s ezzel a módszerrel a közös pozitív jövőt segíti elő.

A HoM-projekt második része: *osztózás mások fájdalmában* a megbékélés felé vezető úton. Ennek kivitelezése regionális felekezetek közti szemináriumokon, továbbképzőkön történt.

Összegzésként a HoM-projektről azt állapítjuk meg, hogy az egyéni élettapasztalatok traumáinak leküzdése akkor történik meg, ha a felekezetek tagjai aktívan részt vesznek a történelmi és egyéni sebeket gyógyító, történelmi és pasztorális folyamatokon. A sérelmek okozta sebek csak úgy gyógyulnak be, ha tudomásul vesszük, feldolgozzuk és hatásosan elhárítjuk őket.

A HoM-folyamatban bebizonyosodott, hogy létezik nyitottság egymás megismerésére, elfogadására és a közös jövőre, s ennek továbbfejlesztése a több mint 300 résztvevőre vár, akik valamilyen szinten bekapcsolódtak ebbe a munkába.

9. fejezet. *Quo vadis? Közös útkeresés és az együttélés kilátásai*

A HoM-projektben olyan munkatársak dolgoztak együtt, akik egyházi akadémiai körökben fejtik ki tevékenységüket. Szerepkörükénél fogva is primer hatással vannak a jövőre néző nemzedékre. Különböző viselkedési attitűdöket adnak át, és mind a gondolkodásban, mind az érvelésben jelentősen befolyásolhatják a jövőre néző egyházak alkalmazottait, és meghatározó fontossággal bírnak az egyházak közeledésében, a másság elfogadásában. Ezt a célt szolgálták a HoM tudományos tanácskozásai, kiadványai és a továbbképzők.

A kutatás azzal zárult, hogy 283 különböző felekezethez tartozó teológiai hallgatónak tettünk fel huszonegy kérdést, amelyek az ökumenikus együttélés mai, illetve jövő helyzetére vonatkoznak. A kérdőív alapján megállapíthatjuk, hogy a 283 megkérdezett felekezeti hovatartozását az apák vallása határozta meg. Ebből kitűnik, hogy a klasszikus családmmodelljüket a férfi/apa dominancia jellemzi. Ez feltételezhetően nem releváns Edélyre nézve, ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy a megkérdezettek 68,73%-a férfi.

A megkérdezettek 1/3-a tudatosan készült pályájára, ugyanis már a középiskolát egyházi tanintézményben végezte. Ebben a formában szinte magától adódott a barátok megválasztása, hisz a megkérdezettek túlnyomó többségének hasonló felekezeti barátja. Vannak kivételek, például az ortodox legjobb barátja pünkösdistá, a római katolikusnak pedig református vagy ortodox. Azt viszont megállapítjuk, hogy a nemzeti hovatartozás nagy szerepet játszik, mivel a kisebbségi egyházhoz, azaz magyar kultúrához tartozó, nem barátkozik ortodoxszal, azaz román nemzetiségűvel. A nemzeti hovatartozás ilyen jellegű határai elmosódottabbak a római katolikusok esetében.

Ami az egymás megismerését is szolgáló ökumené tantárgy oktatását illeti, a megkérdezettek 50%-a azt szeretné, hogy ez a tárgy nagyobb hangsúlyt kapjon, és ez a párbeszéd iránti igényre és nyitottságra utal.

A válaszok alapján úgy tűnik, hogy a megkérdezettek jelentős hányada nem ismeri a többi felekezet liturgiáját, nem járt más felekezetek templomában, illetve nem vett részt más felekezet liturgikus alkalmain, de mindenképp nyitottságot mutatnak egymás iránt. Ennél a pontnál megjegyezzük, hogy a kisebbségek jobban ismerik egymás liturgiáját – minden bizonnyal az ökumenikus imahetek miatt –, habár a megkérdezettek még nem aktív „gyülekezeti munkások”. De feltehetően csupán ebben a keretben találkoztak más egyházak liturgiájával. Az is megfigyelhető, hogy a „történelmi egyházak” elzárkóznak a neoprotesztáns egyházak ilyen jellegű megismerésétől, valamint azt, hogy minden keresztény felekezet elzárkózik a zsidó, muszlim vagy más vallásoktól. Hogy ez utóbbi miért van így, már nem tartozik e dolgozat keretébe.

A felmérés alapján 216-an tartanak igényt a karitatív együttműködésre, s mindössze 9-en zárkóznak el az ilyen közös tevékenységtől. Az oktatásban történő együttműködést csak a megkérdezettek fele tartaná fontosnak, s 52-en teljesen elzárkóznak az ilyen közeledéstől.

Az együttműködés aránya fokozatosan csökken az adminisztrációban: 87-en élesen elzárkóznának ettől. Ami az egyház politizálását illeti, a nagy többség azt szeretné, hogy az egyházak ne vállaljanak politikai szerepet.

Az adatokból is kitűnik, hogy igény van az együttműködésre, egymás megismerésére. Azokra az oktatókra, tanárookra, akikben elindult a *HoM*-folyamat, csupán a megismerés módja vár. Nekik arra kell törekedniük, hogy megteremtsek a gyömölcsözés feltételeit.

Lukács Olga

Lukács Olga: *Közeledési lehetőségek az erdélyi egyházak gyakorlatában*
című doktori tézisének kiértékelése

A témaválasztás aktualitása, célja, kiindulási hipotézise és sajátosságai

A témaválasztás örökké aktuális. A közeledés éppúgy, mint a megbékélés, a keresztyén elhivatottság egyik alapeleme. Nemrég közvetlen közelünkben, a Jugoszlávia felbomlását követő katasztrófa során kellett megtapasztalnunk, hogy a feldolgozatlan közeli és távoli múlt milyen borzalmas pusztításhoz vezet a jelenben. Ahhoz, hogy Európa ma sikeresen tudja kezelni a hatalmas szociális kihívásokat, minden téren összefogásra és együttműködésre van szükség. Ezt az egyházak akkor segíthetik, ha maguk is példát adnak a közeledésre, vagy ha legalábbis mennél kevésbé akadályozzák azt. Ehhez a történelmi ellentétek feldolgozása és új kapcsolati formák keresése szükséges.

A disszertáció célja egyértelmű. A szerző az erdélyi egyházak közös történetének évszázadokon át ellenségeskedéshez vezető gócpontjait felkutatva kívánja vizsgálni a kapcsolat konszolidációjára irányuló nemzetközi, ökumenikus program hatékonyságát.

A történelmi krízispontok valamennyi érintett nézete szerint történő bemutatása, annak kölcsönös elfogadása, az egymás fájdalmában való kölcsönös részt vállalás közeledéshez vezet. Az EVT és a KEK Emlékek gyógyítása (Healing of Memories, HoM) elnevezésű projektje már más, hasonló problémákkal küzdő országokban sem volt eredménytelen, és feltételezhető, hogy az Erdélyben is jól alkalmazható.

A témafeldolgozás meghatározó szempontjai tisztázottak. A disszertáció részletesen kívánja feldolgozni a történelmi összefüggéseket, s ehhez a HoM-program szempontjait alkalmazza. A témafeldolgozás struktúrája meggyőző és logikus.

Néhány megjegyzés az egyes fejezetekhez

Már a *Bevezetés* mutatja, hogy a szerző objektivitásra törekszik: a magyarok krisztianizálása bizánci és nem római eredetű:

„A Szent Istvánról és koráról alkotott kép gyakran egyoldalúan tárgyalja a nyugati hatást, és kevésbé figyel azokra az adatokra, amelyek a keleti egyház és kultúra továbbélését mutatják a magyarok között.” (6. old.)